

UDK 27-584-053.4

303.442

303.64

10.53745/bs.96.1.5

Primljeno: 21. 10. 2025.

Prihvaćeno: 18. 12. 2025.

Pregledni rad

© 2026 Jurišić, CC BY NC 4.0

Uvid u koncept duhovnosti djece rane i predškolske dobi*

Understanding the Concept of Children's Spirituality in Early and Preschool Childhood

Marija Jurišić¹

Sažetak

Obilježja suvremenog društva kao što su užurbanost, trenutno zadovoljenje želja i potreba, produktivnost, materijalizam i konzumerizam, ne ostavljaju prostor za dolazak u doticaj s duhovnom dimenzijom vlastitog bića. Pedagozi i razvojni psiholozi slažu se u činjenici da je duhovnost kao bitno ljudsko obilježje ključna za cjelovit razvoj osobe te ju je nužno razvijati od rane dobi. U hrvatskoj pedagoškoj i religijsko-pedagoškoj literaturi postoji svijest o važnosti duhovnosti djece rane i predškolske dobi kao i o dobrobiti koju ima u različitim područjima ljudskog života. Ipak, nedostaje uvid u sustavno razumijevanje koncepta duhovnosti djece. Rad donosi ključne karakteristike koncepta duhovnosti djece na temelju teorijskih usmjerenja i kvalitativnih istraživanja s djecom rane i predškolske dobi. Iako ne postoji univerzalno prihvatljiv koncept duhovnosti, pronađena su određena univerzalna obilježja dječje duhovnosti. Duhovnost je prirodna karakteristika ljudskog bića nužna za cjeloviti razvoj djeteta. Očituje se u svakodnevnim aktivnostima u religioznom i nereligioznom kontekstu. Distinktivna obilježja očitovanja duhovnosti u određenim dobnim skupinama nisu u potpunosti jasna, ali zaključeno je kako su djeca sposobna za duhovni razvoj od rane dobi.

Ključne riječi: duhovnost djece, obilježja duhovnosti, rana i predškolska dob, duhovni razvoj, cjeloviti razvoj

* Rad je nastao u okviru institucionalnoga znanstveno-istraživačkog projekta *Duhovnost kao temelj održive budućnosti – DUHOBUD* Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, financiranog sredstvima Europske unije – NextGenerationEU u okviru Nacionalnog plana oporavka i otpornosti (NPOO).

¹ Velika Gorica, Hrvatska.

Abstract

Contemporary society, marked by haste, the pursuit of instant gratification, productivity, materialism, and consumerism, affords little space for engagement with the spiritual dimension of one's being. Educational scholars and developmental psychologists agree that spirituality is a fundamental human characteristic and a key component of holistic personal development; therefore, it is to be nurtured from an early age. Croatian scholars of education and religious education have been increasingly recognising both the importance of spirituality in early and preschool childhood and its benefits across different areas of human life. However, systematic understanding of the concept of children's spirituality remains lacking. This paper presents the key characteristics children's spirituality based on theoretical insights. Although there is no universal definition of spirituality, certain universal features have been identified. Spirituality is an innate quality necessary for the child's holistic development. It manifests in ordinary, daily activities, within both religious and non-religious contexts. Distinct characteristics of how spirituality is expressed at different developmental stages are not yet fully clear, although it has been established that children are capable of spiritual development.

Key words: children's spirituality, dimensions of spirituality, early and preschool age, spiritual development, holistic development

Uvod

Cilj rada je pregledom literature engleskog govornog područja predstaviti razumijevanje koncepta duhovnosti djece rane i predškolske dobi unutar religijskog i nereligijskog okvira. Iako je na hrvatskom jeziku u području pedagogije, socijalnog rada te religijske pedagogije objavljeno više radova koji kao predmet istraživanja imaju pojam *duhovnosti djece* (Leutar 2006, 475; Leutar i dr. 2021, 125-127; Hobljaj 2006, 31-39; Jurić i Srdanović 2017, 462; Jurić 2023, 159-164; Mohorić 2017, 64-65; Mohorić i Dokoza 2021, 130-134; Mohorić i Nenadić Bilan 2024, 330-331), uočena je praznina u cjelovitom i sustavnom načinu razumijevanja toga pojma i njegovih ključnih karakteristika. Navedeni radovi donose fragmentaran pogled na duhovnost koji je uvjetovan kontekstom predmeta pojedinog istraživanja. Razumijevanje pojma *dječja duhovnost* temelji se na analizi sadržaja znanstvenih radova engleskog govornog područja (Australija, SAD, Ujedinjeno Kraljevstvo), a obuhvaća psihološke i pedagoške stručnjake i njihove pristupe definiranju pojma. U radu je korištena kvalitativna metodologija. Pretražene su baze podataka ATLA Religion Database, ERIC, Oxford Handbooks Online, Scopus, Web of Science, SpringerLink, Taylor and Francis Online, Google Scholar, Oxford Journals i ProQuest. Analiziran je sadržaj znanstvenih radova engleskoga govornog područja koji su kao predmet imali govor o duhovnosti djece rane i predškolske dobi. Nakon pretraživanja baza podataka u pregledu prikupljenih

radova vodili smo se određenim kriterijima odabira članaka koji su uvršteni u analizu sadržaja. Primaran kriterij bila je relevantnost i stručni doprinos autora na međunarodnoj razini. Odabrani autori najčešće su bili citirani u sekundarnim izvorima te su njihove teorijske spoznaje najučestaliji teorijski temelj kvalitativnih i kvantitativnih istraživanja drugih autora jer donose izvorne teorijske definicije o duhovnosti djece. Ostali kriteriji pri odabiru navedenih autora odnosili su se na recentnost ili pionirski doprinos radova pojedinog autora, metodologiju rada koja uključuje kvalitativna istraživanja te usmjerenost autora na određenu dobnu skupinu djece (rana i predškolska dob). Iz prikupljenih radova predstaviti će se radovi vodećih stručnjaka u području duhovnosti djece kao što su: Brendan Hyde, Chris Boyatzis, Christine Robinson, David Hye, Jacqueline Watson, Jenniffer Mata-McMahon, Kate Adams, Oliviera Petrovich, Rebecca Nye i Tony Eaude. Uz navedene autore u područje analize uključeni su i neki drugi autori čija smo istraživanja smatrali značajnim doprinosom u odnosu na naš predmet. Rad donosi pregled definicija duhovnosti eminentnih stručnjaka u području duhovnosti djece. Teorijski okvir donosi i uvid u ključne karakteristike duhovnosti djece, što pomaže odraslima u prepoznavanju njezine pojave. Također je analiza znanstvenih radova rezultirala i dodatnom kategorijom – povezivanjem razvojnih sposobnosti djece s pojavom duhovnosti u ranoj i predškolskoj dobi.

Rad polazi od pretpostavke da je duhovnost univerzalan pojam koji se ostvaruje unutar i izvan vjerskog konteksta. Interes znanstvenika za proučavanje dječje duhovnosti prisutan je od 90-ih godina, ali nešto veći interes u području empirijskih istraživanja javlja se ranih 2000-ih. Ipak i tada je bilo riječi o malom broju istraživanja u području vjerskog odgoja te je nedostajao odgovor na pitanja o načinu njegovanja dječje duhovnosti (Hyde 2009, 1179). Recentniji podatci i dalje upućuju na nedostatak istraživanja o dječjoj duhovnosti u pojedinoj dobnoj skupini (Petrovich 2022, 3; Adams i dr. 2016, 766). Ipak, pregled baza podataka ukazuje na porast interesa za dječju duhovnost u posljednjih petnaest godina. Autori tu činjenicu objašnjavaju holističkim pristupom odgoju koji afirmira razvoj duhovne dimenzije u ranom djetinjstvu (Robinson i dr. 2025, 1-2). Od 2000-ih u bazi podataka u polju psihologije primijećen je dramatičan rast znanstvenih radova i doktorskih disertacija o duhovnosti djece (Boyatzis 2024, 101).

Iako na znanstvenoj razini raste svijest o važnosti duhovnog razvoja djece, na društvenom području ta svijest nedostaje. Velika većina autora ističe obilježja suvremenog društva kao korijen uzroka zanemarivanja ili potiskivanja razvoja dječje duhovnosti. Obrazovanje, teorije razvoja i društvo u svojim postavkama su usmjereni na razvoj intelektualne dimenzije i učinkovitosti, čime onemogućuju razvoj duhovne dimenzije (Hay 2006, 51; Eaude 2025, 3; Mandarić 2025, 19).

Društvo je usmjereno na razvoj vještina kao što su učinkovitost i sposobnost prilagodbe društvenim normama te na ostvarenje materijalne stvarnosti. Posljedice su vidljive na djeci koja očekuju automatske odgovore i trenutno zadovoljavanje svojih potreba (Eaude 2025, 4). Obilježja suvremenog društva poput individualizma, narcizizma, nedostatka vremena i prostora za igru, refleksiju, likovno izražavanje, humanističke predmete, kultura koja djeluje po načelu *sad i odmah*, ukazuju na nedostatak prostora za razvoj duhovnosti (Eaude 2023, 101). Dječja duhovnost traži povezanost i odnose, a obilježja suvremenog društva kao što su materijalizam i konzumerizam uzrokuju otuđenost te onemogućuju razvoj dječje duhovnosti (Robinson 2022, 160). Duhovnost je izazov društvu koje usmjerava djecu na razvoj vještina potrebnih za tržište rada i hiperproduktivnost, što u konačnici vodi do dehumanizacije. Pogled na dijete kao osobu u njezinoj cjelovitosti traži prepoznavanje duhovne dimenzije (Watson 2017, 11). Ipak, neka društva uviđaju pogreške prošlosti. Suvremeni trendovi u američkom odgojno-obrazovnom kontekstu ukazuju na svijest o važnosti područja ljudske psihe i duha za izgradnju zajednice, suradnju i stvaranje mirnog okruženja za učenje. Okolinski faktori društva ukazuju na sve veću potrebu jačanja duhovnih kapaciteta pojedinca (Mata-McMahon 2020, 657-658). Usprkos tendencijama suvremenog društva, potrebno je podizati svijest o imperativu razvoja duhovne dimenzije djece.

1. Što je duhovnost djece?

U prvom dijelu rad analizom sadržaja znanstvenih radova engleskoga govornog područja o dječjoj duhovnosti pokušava dati uvid u odgovor na pitanje: Što je duhovnost djece? Donosimo pregled razumijevanja toga pojma pedagoga i razvojnih psihologa koji su eminentni stručnjaci u području dječje duhovnosti. Prije sustavnog pregleda donosimo problematizaciju stvaranja univerzalno prihvatljivog pojma duhovnosti djece te uzroke navedenog problema.

1.1. Poteškoće u stvaranju univerzalne definicije duhovnosti

U pokušaju pronalaska sustavne definicije duhovnosti većina znanstvenih radova započinje s tezom da je nemoguće univerzalno definirati duhovnost (Nye 2017, 5; Mata-McMahon i dr. 2020, 660; Boyatzis 2024, 102; Eaude 2025, 5; Robinson i dr. 2025, 13) zbog čega je jasna i jedinstvena definicija duhovnosti nepostojeća. U stvaranju univerzalne definicije duhovnosti mnogi autori ukazuju na različite perspektive navedenog problema. Sažet ćemo neke od ključnih raz-

loga navedenog stanja. U odnosu na druga razvojna područja koncept duhovnosti djece je najmanje jasan. Iako postoji mnogo debata na akademskom području oko definiranja duhovnosti, teorija o duhovnosti djece nije sustavno razvijena. Literatura o duhovnosti ranog razvoja je oskudna, što djelomično objašnjava razlog malog broja istraživanja među djecom rane dobi. Termin ranog razvoja također nije jasan. Različiti odgojni programi u različitim državama nemaju iste dobne granice za kategoriju ranog razvoja. Problem je i u malom broju istraživanja koji se bave dječjom duhovnosti te nejednako zastupljenosti pojedine dobne skupine u postojećim istraživanjima (Adams i dr. 2016, 761, 770). Boyatzis smatra da se većina radova usmjerila na duhovnost adolescenata, a puno manji broj na duhovnost djece rane i predškolske dobi (Boyatzis 2024, 102). Također nedostaje istraživanja među samom djecom. Govor o duhovnosti donosi se iz perspektive odraslih, nedostaje glas djece (Eaude 2023, 103; Boyatzis 2024, 120). Nedostaje uvid i u karakteristike duhovnosti pojedine dobi. Duhovnost je dugo bila povezana s religijom, stoga je mali broj istraživanja izvan religijskog konteksta. Autori često u pojam duhovnosti unose vlastita subjektivna stajališta i iz njih polaze u istraživanja o duhovnosti djece. Samim time rezultati nisu univerzalno primjenjivi (Adams i dr. 2016, 766). Jedan od izazova je i geografsko porijeklo akademskih istraživanja, koja u najvećoj mjeri dolaze iz anglofonog zapadnog svijeta (Eaude 2025, 5). Iako iz navedenog možemo zaključiti da znanstvenici ne vide mogućnost definiranja pojma *duhovnost djece*, Watson takvu tvrdnju akademskih stručnjaka smatra neprihvatljivom. Tvrdi kako nije moguće provoditi istraživanja bez jasnog razumijevanja predmeta koji se istražuje. Podsjeća da akademski stručnjaci imaju dužnost donijeti jasno značenje pojma kako bi stručnjaci u različitim disciplinama imali jasne smjernice te kako bi se u profesionalnom kontekstu adresirala duhovnost djece i mladih, bilo da je riječ o odgoju i obrazovanju bilo o zdravstvenoj ili socijalnoj skrbi (Watson 2017, 7).

1.2. Pregled definicija duhovnosti djece iz pedagoške i psihološke perspektive

Ipak, bez obzira na stvarne poteškoće, s obzirom na to da je cilj ovog rada predstaviti postojeće spoznaje o značenju i karakteristikama dječje duhovnosti na temelju istraženih radova, a u svrhu doprinosa jasnoći razumijevanja pojma duhovnosti djece, predstaviti ćemo razumijevanje toga pojma i njegova ključna obilježja na temelju uvida koji su prikupili vodeći stručnjaci u području duhovnosti djece.

Definicije duhovnosti mogu se podijeliti u dvije kategorije tumačenja duhovnosti u znanstvenim radovima o duhovnosti djece. Prva je povezana sa se-

kularnim pristupom duhovnosti koji se temelji na holističkom pogledu i koji u svojim definicijama uključuje potragu za smislom, identitetom i univerzalnim ljudskim iskustvom. U tom kontekstu karakteristike duhovnosti su povezanost, cjelovitost, intrapersonalni i interpersonalni odnosi. Duhovnost se povezuje s prirodom, ali ne nužno s Bogom, božanstvom ili višim bićem. S druge strane je duhovnost koja se povezuje s religijskim razumijevanjem prostora vjere i s religijskim kontekstom. Očituje se kao povezanost s Bogom (Chi-Kin Lee 2022, 1).

1.2.1. Pioniri dječje duhovnosti

Prvi pojam dječje duhovnosti uvode Hay i Nye 1996. te se smatraju *pionirima dječje duhovnosti* (Hay 2006, 17, 21). Hay i Nye tvrde kako u duhovnosti nije riječ o znanju, već poznavanju koje postaje predmet kognitivnog procesa. Polaze od tvrdnje da je duhovnost prirodna, naravna dimenzija ljudske svijesti. Prema Hardyju, koji tvrdi da je duhovna svijest evoluirala prirodnom selekcijom tijekom evolucije zbog vrijednosti koju ima za preživljavanje pojedinca, oslanjaju se na biološku tezu o duhovnosti. Iz biološke utemeljenosti duhovnosti proizlazi da je duhovna svijest nužna za ljudski opstanak te dostupna svakom djetetu (Hay i Nye 1996, 8).

Na temelju istraživanja među djecom od šest do deset godina Hay i Nye kreirali su vlastiti koncept od triju međusobno povezanih kategorija relacijske svijesti: *osjećaj za svjesnost* (sada i ovdje, usklađivanje, protok i fokusiranje), *osjećaj za misterij* (čuđenje, divljenje, mašta) i *osjećaj za vrijednost* (očaj i užitek, krajnje dobro, smisao) (Hay i Nye 1996, 9-12; Nye i Hay 1996, 145). Prva kategorija odnosi se na sadašnji trenutak, ono što je trenutno; druga na divljenje i čuđenje, a treća na moralne vrijednosti (Chi-Kin Lee 2022, 2). Na temelju rezultata istraživanja Hay i Nye zaključili su da odnosna/relacijska dimenzija čini srž dječje duhovnosti, ona je njezino distinktivno svojstvo. Stoga su duhovnost definirali kao *relacijska svijest*. Riječ je o mentalnoj aktivnosti koja je ograničena unutar interpersonalnih i intrapersonalnih odnosa. Pojam *svijest* odnosi se na meta-kognitivnu refleksivnu svijest. Duhovna svijest djeteta je uvelike relacijskog karaktera, dolazi iz svjesnosti o dubokim odnosima između vlastitog *ja* i ljudi, svijeta, nutarnjeg *ja* i Boga (Nye 2017, 6). Autori smatraju da relacijska svijest čini temelj dječje duhovnosti jer iz nje mogu proizići značajna religijska iskustva, odgovori na misterij, mistični i moralni uvidi (Nye 2006, 109, 111). U odnosu pojmovna duhovnost/religioznost, autori tvrde da je u sekularnom kontekstu riječ o holističkom shvaćanju pojma duhovnost koje je šire prihvatljivo, ali ostavlja prostor za religijsko razumijevanje. Iako se religioznost odvaja od duhovnosti u

definiranju pojmova, smatraju kako je za opisivanje duhovnog iskustva nužno korištenje religijskog jezika (Hay i Nye 1996, 9; Hay 2006, 17, 21, 65). U novijem radu Nye definira duhovnost kao sposobnost za bivanje nas s Bogom i bivanje Boga s nama. Podsjeća kako većina istraživanja potvrđuje da je duhovnost naravna i zajednička svoj djeci, vjernicima i onima koji to nisu (Nye 2017, 5-6).

Budući da je dijete stalno u odnosu s nekim aspektom života Hay i Nye u dječjoj duhovnosti stavljaju naglasak na odnosnu dimenziju koja se projicira u percepciju misterioznog ili nadnaravnog fenomena (Parišáková i Babinčák 2023, 2). Watson vrijednost definicije vidi u prepoznavanju duhovnosti kao prirodnog ljudskog fenomena koji svi dijelimo, svima nam je zajednička. Nije ekskluzivna domena ni jedne religije ili religija općenito (Watson 2017, 9).

Nakon uvida u definiciju pionira duhovnosti, slijede pregledi nekih od vodećih znanstvenika u području dječje duhovnosti iz Australije, Ujedinjenog Kraljevstva i Sjedinjenih Američkih Država.

1.2.2. Australaska perspektiva

Brendan Hyde, australski pedagog i jedan od vodećih znanstvenika u području dječje duhovnosti, u definiranju koncepta uključuje i razumijevanje pojma u vjerskom kršćanskom kontekstu. Hyde donosi pregled razvoja razumijevanja pojma dječje duhovnosti brojnih znanstvenika te zaključuje kako je duhovnost promatrana kao povezanost, odnos pojedinca sa sobom, svijetom i transcendentnim. Ona je sastavni i temeljni dio čovjekove biti, urođena oznaka ljudskog života. Nešto s čim su svi ljudi rođeni i što se izražava samo u ljudskom biću. Iako znanstvenici razlikuju duhovnost od religioznosti, jer se duhovnost smatra naravnom ljudskom predispozicijom koja prethodi religijskoj pripadnosti, Hyde smatra, u skladu s mišljenjem nekih drugih znanstvenika, da religija može pružiti kontekst i vrijednosni sustav koji daje dubinu i glas duhovnom iskustvu (Hyde 2004, 138-140). Zajedno s drugim suradnicima utvrdio je da duhovnost nije moguće mjeriti. Stoga je razvijen mjerni instrument za duhovnu osjetljivost djece, koja je definirana kao važan aspekt razvoja, sposobnost osjećanja drugih, životnih događaja i vlastita bića. Duhovnost postaje pogled u način kako gledamo druge, ljude i sebe. Autori tvrde da dijete ima sposobnost za duhovnu svjesnost o događajima izvan njega i u njemu, ali i u drugima. Duhovnost je jedinstveno obilježje, vlastito svakoj osobi (Stolyes i dr. 2012, 212). U novijem znanstvenom radu koji je nastao u suradnji s Christine Robinson Hyde donosi definiciju duhovnosti koju ćemo predstaviti kod spomenute autorice (Robinson i dr. 2025, 13).

Christine Robinson je australska znanstvenica čiji rad obilježava područje ranog djetinjstva i duhovnosti. Donosi razumijevanje pojma duhovnost u odnosu na religijski kontekst. Povijesno gledano duhovnost je bila povezana s religijom u istraživanjima prije ranih 2000-ih, gdje su se ti termini poistovjećivali. Suvremenija istraživanja razlikuju narav duhovnosti te na religiju i na duhovnost gledaju kao na dva dihotomna konstrukta koja se poklapaju samo kod onih pojedinaca koji se identificiraju kao religiozni. Uviđa slaganje u literaturi u definiranju duhovnosti kao urođene i relacijske u naravi. Uključuje odnose sa sobom, drugim, svijetom, ali i transcendentnim. Iako duhovnost postoji kao samostalan konstrukt, Robinson tvrdi da za mnoge ljude može biti povezana s religijom. Duhovnost koja se razlikuje od religije opisuje se u literaturi u povezanosti s identitetom, smislom i svrhom, moralom i etikom te prirodom. Sustavnim pregledom literature objavljene u posljednjih petnaestak godina autorica je otkrila da je za djecu od rođenja do osme godine ključna povezanost kao sredstvo stjecanja duhovnih iskustava i način izražavanja duhovnosti. Povezanost i relacionalnost predstavljene su u odnosu na ljude, mjesta i prostore (Robinson i dr. 2025, 2, 11). Istraživanjem odgojitelja koji rade s djecom od tri do četiri godine u vjerskim ustanovama utvrdila je mogućnost povezivanja religije i duhovnosti. Smatra da kada se duhovnost razumijeva kao dio cjelovitog razvoja i sposobnost koja omogućuje povezanost sa sobom, drugima, svijetom i transcendentnim, postaje sredstvo pomoću kojeg se mogu razvijati vjerska uvjerenja. Religioznost postaje okvir unutar kojeg se duhovnost aktualizira. Robinson tako potvrđuje da je duhovnost urođena sposobnost na temelju koje se razvijaju i grade vjerska uvjerenja (Robinson 2023, 8-9). U koautorstvu s drugim znanstvenicima donosi definiciju duhovnosti u čijem je središtu upravo ideja povezanosti:

»Duhovnost je urođena ljudska sposobnost za povezivanje. Ta se povezanost doživljava i izražava u odnosu sa sobom, s drugima, s prirodnim svijetom, a za neke može dovesti do potrage za nečim većim od njih samih. Duhovnost se doživljava i izražava unutar religijskih i nereligijskih narativa u svim kulturama i na mnoštvo načina koji potiču potragu za smislom, svrhom, čuđenjem i promišljanjem« (Robinson i dr. 2025, 13).

1.2.3. Engleska perspektiva

U pregledu znanstvenih radova u polju pedagogije Kate Adams ističe se doprinosom istraživanja ključnih distinktivnih karakteristika dječje duhovno-

sti. Iako će definirane karakteristike biti predstavljene u drugom dijelu rada, ukratko ćemo ih navesti. Pregled znanstvenih radova ukazuje da se povezanost i relacionalnost smatra temeljnim stupom ranog razvoja duhovnosti jer je za djecu važna povezanost i pripadnost. Uz tu karakteristiku duhovnost se smatra urođenom, ona je dio identiteta. Oznake duhovnosti su i kreativnost, odnos s transcendentnim, duhovno iskustvo, čuđenje i divljenje (Adams i dr. 2016, 766, 768). Pedagoginja iz Velike Britanije, iako je sklonija sekularnom pristupu pojmu duhovnosti te odvaja duhovnost od religije, istražuje koncept i u sklopu vjerskih iskustava. Ističe kako u suvremenom društvu teologija i religija više nisu jedine koje objašnjavaju dječje iskustvo Boga ili božanskog bića, već taj fenomen spoznaju i interpretiraju i neuroznanost, psihijatrija i psihoanaliza. Nalazi istraživanja ukazuju da je duhovno iskustvo djece duboko individualne i osobne naravi. Također upozorava na sklonost istraživača da ističu pozitivne aspekte dječje duhovnosti koji oblikuju njihov identitet i pomažu im u stvaranju smisla. Doprinos koji Adams donosi očituje se upravo u adresiranju tamnih, negativnih strana duhovnosti, koje se ne smiju zanemariti jer imaju istu moć kao i pozitivne strane. Suočavanje s tamnim stranama traži podršku osposobljenih odraslih osoba (Lovelock i Adams 2017, 46). Pod tamnim stranama razumijeva iskustva sumnje, tjeskobe ili krize. Smatra kako čak i iskustva koja bude divljenje i čuđenje kod neke djece za drugu mogu biti izvor straha (Adams i dr. 2016, 764).

Tony Eaude također je britanski stručnjak, pedagog sa Sveučilišta u Oxfordu s posebnim interesom za dječju duhovnost izvan religijskog konteksta. Eaude tvrdi kako se duhovnost djece može očitovati te se može poticati duhovni rast u religijskom i nereligijskom okviru. Smatra kako je duhovnost jedna od mnogih dimenzija koje se isprepleću u osobi. Duhovni rast djeteta uključuje doticaj s misterioznim, što se reflektira čuđenjem i divljenjem, ali nije riječ samo o nutarnjem procesu nego i o izvanjskom (Eaude 2023, 1). Definira ju kao način davanja smisla iskustvima, što nadilazi religijsku dimenziju. Autor donosi vlastitu definiciju duhovnosti:

»Dinamičan proces koji uključuje potragu za velikim pitanjima povezanim s identitetom, smislom i svrhom, a koja nemaju konačne odgovore i ponekad mogu uzrokovati napetost. Proces traženja odgovora na navedena pitanja može i ne mora biti povezan s religijom« (Eaude 2023, 6, 14; Eaude 2025, 101).

Budući da takva pitanja nemaju konačno definirane odgovore, neka uključuju misterij, složenost i nelagodu. Stoga, kao i Adams, prepoznaje tamne strane

duhovnosti. Smatra kako znanstvenici i stručnjaci isključivo vide dječju duhovnost u pozitivnom kontekstu, kao iskustvo koje obogaćuje život i doprinosi sreći djeteta, ali zanemaruju tamniju stranu koja uključuje skrivene aspekte kao što su negativne emocije i neriješeni problemi. Ključno je omogućiti djeci da istražuju i daju smisao onome što ih muči i što im je misterij, a zatim djelovati u smislu da se suoče s teškoćama. Prema engleskom stručnjaku njegovanje duhovne dimenzije i rasta uključuje pružanje utješnih i afirmativnih iskustava, ali i adresiranje pitanja koja su nelagodna, ali djeci pomažu da se nose s teškim i bolnim događajima. Dakle, duhovnost nije usmjerena samo na prenaplaćavanje sreće djeteta, već omogućavanje adresiranja teških stvarnosti s kojima su djeca suočena (Eaude 2023, 8, 15; Eaude 2025, 101). Ističe jedan univerzalni aspekt duhovnosti. Naime, ukazuje na univerzalno slaganje znanstvenika u definiranju duhovnosti kao urođene, vlastite svim ljudskim bićima od rođenja. Također univerzalno slaganje prepoznaje u stavu da se duhovnost ne može svesti na predmet ili set praksi i programa. Iako je traganje za određenim pitanjima univerzalna karakteristika ljudi, smatra da je način kako se taj proces odvija uvelike pod utjecajem kulture. Budući da se duhovnost ne može svesti na predmet koji bi se mogao promatrati pa interpretirati, te se uvijek promatra kroz kulturološke pretpostavke, ne može se objektivizirati. Na tragu mišljenja i drugih znanstvenika slaže se da je duhovnost prisutna u svakodnevici jer je jedna od dimenzija djeteta kao cjeline, stoga njezinu pojavu nije moguće ograničiti na određene prostore (Eaude 2025, 5-6, 11; Eaude 2023, 101-102).

Britanska stručnjakinja za dječju duhovnost Jacqueline Watson razlikuje duhovnost i religioznost. Promatra duhovnost izvan religijskog konteksta te naglašava potrebu inkluzivne definicije dječje duhovnosti. U koautorstvu s drugim znanstvenicima donosi definiciju duhovnosti djece:

»Duhovna dimenzija života pomaže pojedincima stvoriti okvir značenja i smisla i omogućuje način postojanja u svijetu koji utječe na odluke i djelovanje pojedinca. Omogućava im interpretaciju životnih iskustava, što im može pomoći u suočavanju s teškim i nesretnim događajima, nadilaženju izazova i pronalasku svrhe postojanja. Niti jedan oblik duhovnosti ili duhovni izričaj nije superioran« (De Souza i dr. 2016, 346).

Kao što smo već na početku rada istaknuli, Watson smatra da znanstvenici imaju odgovornost donijeti definiciju duhovnosti djece. Stoga kao odgovor na teškoće u donošenju sustavne definicije daje prijedlog četiriju vrijednosti koje moraju biti vidljive u bilo kojoj definiciji pojedinog autora. Naime, duhovnost uključuje određene vrijednosti koje se pronalaze u različitim disciplinama ko-

je definiraju duhovnost. Stoga u širem interdisciplinarnom kontekstu diskurs oko duhovnosti ukazuje na četiri ključa, međusobno povezane vrijednosti, koje znanstvena zajednica želi promicati u stručnoj praksi, u obrazovanju, duhovnom praćenju, zdravstvenoj ili socijalnoj skrbi: inkluzivnost (duhovnost mora biti dovoljno široko definirana da bi bila inkluzivna) i otvorenost duhovnoj raznolikosti; afirmacija ljudskih prava (duhovnost treba priznavati ljudska prava i glasove s naglaskom na potrebu slušanja dječjih glasova); cjelovitost (duhovnost treba prepoznati osobu kao cjelinu) te prijedlog duhovnih praksi (Watson 2017, 11-12).

1.2.4. Američka perspektiva

Autorica brojnih članaka i knjiga o duhovnosti djece rane dobi Jennifer Mata-McMahon, pedagoginja sa Sveučilišta u Columbiji (SAD), također je jedna od vodećih stručnjakinja u tom području. U skladu s mišljenjem prethodnih autora i Mata-McMahon smatra da je duhovnost ljudska karakteristika, potencijal s kojim smo svi rođeni, koji nam dopušta povezati se s nečim iznad nas, transcendentnim. Pruža osjećaj povezanosti s drugima. Duhovnost usmjerava pojedinca prema većoj svijesti i dubljem razumijevanju postojanja, svrhe i smisla (Mata-McMahon 2015, 18). Temeljem pregleda literature definira duhovnost kao koncept koji je univerzalna ljudska snaga, neovisna o vjeri i dostupna svim ljudima po potrebi čovjeka da razumije, poveže se i pronađe mir (Mata-McMahon i dr. 2020, 658). Iako ističe da pregled literature ukazuje na nemogućnost univerzalne definicije duhovnosti, smatra da je nužno definirati ključne karakteristike duhovnosti kako bi se odgoj za nju mogao dogoditi u odgojnom okruženju. Donosi konceptualni okvir dječje duhovnosti koji uključuje više perspektiva, čime otkriva multidimenzionalnu definiciju duhovnosti, ističući njezinu kompleksnost. Kao i Hay smatra da duhovnost potiče razvoj moralnog razvoja, temeljnih moralnih karakteristika. Multidimenzionalna narav duhovnosti uključuje: povezanost s drugima, prirodom i svijetom ili Bogom; prakticiranje kreposti ljubavi, opraštanja, suosjećanja (pozitivni odnosi njeguju dječju duhovnost); stvaranje smisla kroz znatiželju i pitanja; sposobnost nadilaženja sebe i fizičkoga; može uključivati identificiranje s Bogom i religijom; samosvijest i prisutnost; dio je čovjekove ljudske naravi; izražavanje osjećaja kao što su čuđenje, divljenje (Mata-McMahon i dr. 2020, 660, 667).

Chris Boyatzis istražuje odnos religije i duhovnosti u području razvojne psihologije, unutar koje odgovara na pitanja vezana za vjerski i duhovni razvoj tijekom djetinjstva. Najnovije spoznaje o predmetu koji je u srži ovog rada do-

nosi u drugom izdanju oxfordskog priručnika za psihologiju i duhovnost pod naslovom *Spiritual development during childhood and adolescence*. Duhovni razvoj tijekom djetinjstva opisuje pregledom postojeće literature u polju psihologije. Ipak u razumijevanju različitih komponenti koje autori unose u pojam duhovnost, naglašava jednu komponentu u kojoj se svi znanstvenici slažu, a to je relacijska svijest i osjećaj povezanosti s transcendentnim ili onim što je iznad vlastita bića. To je esencija duhovnosti koja je primjenjiva na sve dobne skupine, od malog djeteta do starijih. Povezanost s onim što je iznad vlastita bića je duhovna konstanta. Sukladno navedenom, transcendencija i povezanost čine srž duhovnosti. Razlikuje religioznost i duhovnost. Kvantitativna istraživanja potvrđuju da je odnosna, relacijska svijest srž dječje duhovnosti, bilo da je riječ o odnosu s božanskim likom ili odnosima sa zemaljskim likovima, kao što su obitelj ili prijatelji (Boyatzis 2024, 102, 104-105). U koautorstvu s M. King Boyatzis definira duhovnost kao osobnu potragu za smislom, zadovoljstvom i mudrošću. Duhovnost je ljudska karakteristika koja se oblikuje socijalizacijom i drugim iskustvima, u religijskom kontekstu i izvan religijskog konteksta, u društvenom, prirodnom okruženju. Karakterizira ju osjećaj povezanosti i odnos s onim što je iznad vlastita ja (King i Boyatzis 2015, 4,5).

2. Obilježja duhovnosti djece rane i predškolske dobi

Pregled literature ukazao je kako mnogi radovi ističu razvojne predispozicije djece i njihovu kompatibilnost s duhovnim razvojem. Iako pregled literature ne daje jasne distinkcije karakteristika duhovnosti za sve dobne skupine, ipak se mogu pronaći univerzalne karakteristike koje upućuju na načine očitovanja dječje duhovnosti u ranoj i predškolskoj dobi. Cilj nam je odgovoriti na pitanje jesu li djeca sposobna za razvoj duhovnosti u svojoj dobi i ako jesu, kako se ta sposobnost očituje.

2.1. Duhovna dimenzija kao sastavni dio cjelovita razvoja

Jedna od karakteristika dječje duhovnosti, koja ide u prilog tezi da se duhovna dimenzija treba i mora njegovati u djetetu, jest naravni aspekt duhovnosti. Autori se slažu da je duhovnost urođena svakom ljudskom biću. Već su u 20. stoljeću dvije alternativne pedagogije isticale postojanje duhovnosti u ranoj dobi. M. Montessori i R. Steiner u svojim pedagogijama sadrže odgoj za duhovni aspekt djeteta, koji temelje na uvjerenju da je duhovnost urođena. Montessori se koristila metaforom duhovnog embrija. Za Montessori svako ljudsko biće je duhovni

embrij koji raste i razvija se uz sva druga razvojna područja djeteta. Fizički i duhovni embriji traže dva uvjeta za razvoj punog potencijala pojedinca: odnose s okolinom, ljudima i stvarima, te slobodu za razvoj/učenje unutar određene okoline. Promatranjem djece uočila je da se duhovni aspekt kod djeteta najbolje razvija u određenim senzitivnim razdobljima (Giesenberg 2000, 27-28; Adams i dr. 2016, 766, 770). Duhovna dimenzija afirmirana je i UN-ovom konvencijom o pravima djeteta u kojoj su duhovna prava proglašena urođenim ljudskim sposobnostima, koja se razlikuju od vjerskih, religijskih prava (Benavent-Vallès i dr. 2023, 77). Boyatzis potvrđuje da je potraga za transcendentnim svojstvena djeci te da djeca posjeduju snažne mehanizme zaključivanja kojima intuitivno odvajaju nadnaravnu i naravnu stvarnost. U polju psihologije u različitim subdisciplinama također postoji konsenzus oko biološkog argumenta o urođenoj duhovnosti. Znanstvenici se slažu da je duhovnost prirodna ljudska karakteristika, da je u našoj naravi i da čini temeljnu dimenziju ljudskog razvoja (Boyatzis 2024, 102-103).

Iz navedenog proizlazi da pojava duhovnosti u osobi nije kulturološki uvjetovana. Kultura i društvo utječu na načine očitovanja i razvoja duhovnosti, ali duhovnost kao vlastito svojstvo osobe nije uvjetovana okolinskim faktorima, nego postoji i prije procesa socijalizacije. Time se potvrđuje važnost razvoja duhovne dimenzije od rane dobi. Duhovnost se oblikuje mnogim socijalnim i fizičkim kontekstima, uključujući obitelj i kulturu, osobnim iskustvom, unutar religije ili izvan religije, ali duhovna svijest djece prethodi tim čimbenicima. Iako je dječja duhovnost pod brojnim utjecajima, pretpostavlja se da su djeca od najranije dobi prvo duhovno bića, a tek onda su akulturirana u različite kontekste poput obitelji, vjerskih tradicija, škole, vršnjaka i slično (King i Boyatzis 2015, 5; Boyatzis 2024, 102, 103). Hay tvrdi kako dječja duhovnost nije kulturološki konstrukt, već je dio ljudske svijesti, a duhovna svijest je temelj moralnog ponašanja. Ako se taj aspekt zanemari u djetinjstvu, dječja duhovnost se potiskuje (Hay 2006, 17, 21).

Uz obilježje duhovnosti kao urođenog svojstva koje prethodi kulturološkim i socijalnim utjecajima, duhovna dimenzija smatra se sastavnim dijelom cjelovita razvoja djece jer je jedan od razvojnih područja djeteta. Analiza dokumenata i kurikuluma ranog razvoja djece iz različitih zemalja, kao i pregled znanstvene literature o duhovnosti ranog djetinjstva, ukazuju na holistički pristup razvoju djece koji prepoznaje duhovnu dimenziju kao važan aspekt u ranom razvoju. Duhovnost je tako potvrđena kao važan aspekt učenja i dobrobiti djece (Adams i dr. 2016, 760; Hyde i Rouse 2022, 79-80). Holistički pristup definiranju duhovnosti naglašava međusobnu povezanost razvojnih područja i

učenja: kognitivnog, fizičkog, socioemocionalnog i duhovnog područja razvoja kao ključnih za procvat čovjeka (Robinson i dr. 2025, 1-2). Holističko razumijevanje duhovnosti dokazuje da je prepoznavanje i njegovanje duhovne dimenzije u djetinjstvu nužno jer je riječ o dimenziji koja se preklapa s drugim područjima razvoja koja čine cjelinu djeteta. Stoga bi se trebala njegovati tijekom cijelog života djeteta, a ne u ograničenom razdoblju (Eaude 2023, 101; 2025, 1, 14). Na temelju tvrdnje o duhovnosti kao sastavnom dijelu cjelovitog razvoja zaključuje se da je duhovnost nužno razvijati u djetinjstvu.

Duhovnost djece postoji od rane dobi i čini temelj rasta i razvoja djece (Stoyles i dr. 2012, 204). Ima važnu ulogu u ljudskom životu i zdravom razvoju pojedinca od rane dobi jer duhovnost pridonosi zdravoj formaciji identiteta, duhovnom zdravlju, općoj dobrobiti, zdravim odnosima i pozitivnom razvoju (Parilákova i Babinčák 2023, 1, 15-17). Boyatzis tvrdi da duhovnim razvojem pojedinac dobiva iskustvo cjelovitosti i jedinstvenosti na najpotpuniji način jer transcendirá samog sebe u odnosu prema nečem većem od njega samoga i tako doprinosi svijetu. Zanimljivo je da područje ljudskog razvoja značilo bi ignorirati temeljni aspekt dječjeg psihološkog razvoja i globalne izazove našeg vremena (Boyatzis 2024, 40). Ako želimo procvat dječje duhovnosti, važno ju je njegovati. U suprotnom se dijete prelaskom u druge faze razvoja prema odrasloj dobi može izgubiti (Robinson i Hackett 2022, 447). Hay i Nye potvrđuju da se najznačajnija duhovna iskustva stječu u djetinjstvu. Duhovnost je u većoj mjeri prisutna u ranom djetinjstvu, dok kod 12/13-godišnjaka već dolazi do opadanja i gubitka te dimenzije (Hay i Nye 1996, 9; Nye 2017, 7).

2.2. Povezanost duhovnosti i razvojnih obilježja djece

Iako smo uvidjeli da je duhovnost, kao urođeno svojstvo koje čini sastavni dio cjelovita ljudskog razvoja, nužno razvijati u djetinjstvu, preostaje odgovoriti na pitanje jesu li djeca u pojedinoj razvojnoj fazi sposobna za razvoj duhovnosti. Petrovich tezom o spontanom učenju fenomena povezanih s religijom i duhovnim razvojem potvrđuje kognitivnu sposobnost za razvoj duhovne dimenzije kod djece. Tvrdi da koncepti povezani s religijom, tako i duhovnost, nisu uvjetovani samo sociološki ili kulturološki, već ih djeca upoznaju spontano kao dio svakodnevnog učenja o svijetu, kojim stječu i druge rane koncepte prije jezičnog razvoja. Autorica potvrđuje da je i u pitanju duhovnog razvoja riječ o domeni čije temeljne koncepte djeca usvajaju rano i spontano (Petrovich 2022, 8).

Budući da neke definicije duhovnosti naglašavaju traženje smisla i pripadnosti, postavlja se pitanje jesu li djeca kognitivno sposobna, neurološki zrela

za suočavanje s takvim pitanjima. Oslanjajući se na Piagetovo razumijevanje razvoja dječje inteligencije, Boyatzis analogno tvrdi da je potrebno imati svijest o razvojnim mogućnostima djece. Postoji stupnjevitost u razvoju dječje duhovnosti koja stoga traži drukčije pristupe, definiciju i mjerenje (Boyatzis 2024, 102). Adams i suradnici pregledom literature o duhovnosti rane dobi ističu da su djeca sposobna za duhovna iskustva (Adams i dr. 2016, 767). Iako nisu utvrdili distinktivna obilježja duhovnosti za pojedinu dob u odnosu na načine očitovanja te ne postoji univerzalan pregled korelacije razvojnih sposobnosti i obilježja duhovnosti, donosimo parcijalne uvide.

Uključit ćemo i medicinski aspekt koji donose Smith i McSherry kada povezuju razvojne sposobnosti i potrebe djeteta s duhovnim aspektom. Iako sustavan pregled literature o dječjoj duhovnosti ukazuje na prazninu u literaturi za dobne skupine predverbalne faze, dakle od rođenja do druge godine (Robinson i dr. 2025, 11), razvoj duhovnosti možemo povezati s antropološkim obilježjima. U prvoj godini života povjerenje je bitno obilježje djece. Osjećaj povjerenja stvara se osjećajem fizičke ugone i uklanjanjem straha. Podrška koju pruža roditelj djetetu u prvim godinama života, kao i stvaranje pozitivnih iskustava, predstavljaju iznimno bitan način njegovanja duhovne dobrobiti. Navedeno se ostvaruje ljubavlju, pažnjom, nježnosti, sigurnosti i stimulirajućem okruženjem (Smith i McSherry 2004, 311). U dobi od dvije do tri godine djeca su fascinirana misterijem, ali mogu izraziti sebe maštom, što uključuje izraze duhovnosti. Promatranjem dječje imaginativne igre u dobi od dvije do tri godine identificirana je prirodna sposobnost za duhovnost. Izražavanje duhovnosti u toj dobi događa se unutar imaginativne igre (igra autićima, igra kuhanja, aktivnosti u tišini). Rezultati potvrđuju da svakodnevni prostori imaginacije koje djeca stvaraju i u koje ulaze postaju bogati prostori u kojima možemo čuti jezike duhovnosti (Goodliff 2013, 1067-1068; Smith i McSherry 2004, 311). Od četvrte godine raste osjećaj odgovornosti, a osjećaji neugode i krivnje čine ih anksioznima. U navedenim stanjima potrebno je stvoriti prostor za duhovnu podršku (Smith i McSherry 2004, 311-312). Iz perspektive razvojne psihologije, Petrovich smatra kako su djeca predškolske dobi (od pet do sedam godina) kognitivno sposobna za vjerski odgoj (Petrovich 2022, 3). King i Boyatzis navode kako djeca o Bogu do pete godine razmišljaju u antropomorfnim kategorijama, a od pete godine mu pridaju nadnaravne karakteristike i sposobnosti (King i Boyatzis 2015, 11-12). Možemo zaključiti kako je važno stvoriti prostor za razvoj duhovnosti i kod djece mlađe od pet godina te im dati prostor da izraze mišljenje, stvaraju i maštaju (Goodliff 2013, 1068).

2.3. Načini očitovanja duhovnosti kod djece

Hay i Nye u svom pionirskom radu o kategorijama duhovne osjetljivosti djece donose detaljan uvid u obilježja dječje duhovnosti. Predstaviti ćemo ih unutar triju ključnih kategorija duhovne osjetljivosti djece: osjećaj za svjesnost, misterij i vrijednost (Hay i Nye 1996, 9-12; Hay 2006, 50-79).

Prva kategorija je *osjećaj za svjesnost* i podrazumijeva refleksivan proces, svjesnost o vlastitoj svijesti koja je iznimno važna za duhovnu praksu. Uključuje sljedeće potkategorije: *sada i ovdje*, *usklađenost*, *protok*, *fokusiranost*. *Sada i ovdje* predstavlja model bivanja u trenutku. Riječ je o usmjerenosti na ono što se doživljava trenutno. Model je univerzalno dostupan u djetinjstvu, ali ga obrazovanje, kao sustav usmjeren na stjecanje vještina, često zanemaruje. Primjena modela zahtijeva poticanje djeteta na ono što se doživljava neposredno. Dojenčad do osam mjeseci imaju isključivo takav način rada svijesti. *Usklađenost* se odnosi na usklađivanje vlastita stanja svijesti s trenutkom u kojem se pojedinac nalazi. Odrasli često kao primjer duhovnog iskustva navode osjećaj bivanja jednog s prirodom. *Protok* je stanje svijesti u kojem je osoba u nekoj aktivnosti potpuno uronjena i prepuštena. Djelovanje i svijest se međusobno prožimaju. Hay i Nye ističu kako je život malog djeteta ispunjen svladavanjem novih vještina te mu je ta vrsta svijesti vrlo poznata. Ipak, ističu da nije svaki trenutak protoka doprinos duhovnoj svijesti, ali mnogi mogu biti. *Fokusiranost* podrazumijeva usmjerenost na osjećaj u tijelu. To je iskustveno područje s kojim se djeca mnogo lakše povezuju. Tijelo postaje izvor duhovnog znanja prije nego ih se uvede u kognitivan način razmišljanja (Nye i Hay 1996, 146-148; Hay 2006, 67-72).

Druga kategorija je *osjećaj za misterij*, neposredna svijest o aspektima životnog iskustva koji su u principu neshvatljivi. Njime se opisuje dječja mašta, divljenje, čuđenje i misterij u duhovnosti, koji mogu otvoriti odnos s transcendentnim (Robinson 2022, 162). *Čuđenje i divljenje* je sposobnost djeteta da misterij, nešto što mu je novo i neshvatljivo, percipira i razumije iz dubokog iskustva. Djeca i najmanji događaj kao što je puštanje vode mogu doživjeti kao misterij. Mala djeca inicijalno osjećaju da je većina života neshvatljiva i time misteriozna. *Mašta* upućuje da djeca imaju snažnu sposobnost oslobađanja od materijalne stvarnosti. Upravo kroz igru, priče, umjetnost, ali i strahove i nade, može se ući u taj aspekt njihove duhovnosti. Tu se razvija osjećaj za misterij. Istraživanje misterija zahtijeva maštu kako bi se shvatilo ono što nadilazi poznato. Slobodna upotreba dječje mašte očita je u dječjoj igri gdje kartonska kutija postaje auto, kuća ili brod. Rad s maštom pruža živopisan način otkrivanja značenja i vrijednosti duhovnog iskustva (Nye i Hay 1996, 148-149; Hay 2006, 72-76).

Posljednju kategoriju čini *osjećaj za vrijednost*, a odnosi se na savjest ili osjećaj za moral kod djece. Doživljava se kao emocija. Riječ je o osjećajima koji imaju očitu povezanost s religijom. Uključuju *očaj i užitak, krajnje dobro i smisao*. Očaj i užitak su emocije povezane s osjećajem za vrijednost. Djeca ih svakodnevno spremno izražavaju. Iskustva očaja kod djece sadrže potencijal za razvoj veće osjetljivosti koja može biti značajan korak na putu duhovnog prosvjetljenja. *Svijest o postojanju krajnjeg vrhovnog dobra* se javlja kada djeca stječu iskustvo ograničenosti roditeljske dobrote. Postupno izlaganje ograničenjima ljudskog postojanja stvara prostor za trenutke očaja i vodi do apstraktnog razumijevanja bezuvjetne ljubavi, krajnjeg dobra. *Stvaranje smisla* je karakteristika duhovnih ili religioznih iskustava kod djece. Traženje i otkrivanje smisla može direktno stvoriti aspekt duhovnosti. U potrazi za identitetom kod djece se javljaju duhovna pitanja: tko sam, gdje pripadam, koja je moja svrha, kome odgovaram, s kim sam povezan? Ti kognitivni znaci duhovne aktivnosti zapravo su sekundarni produkti duhovnog gibanja u svijesti. Zadatak je pomoći djeci da istraže identitet i da uživaju u stvaranju i doživljavanju smisla (Nye i Hay 1996, 149-151; Hay 2006, 76-79).

Adams je istraživala karakteristike duhovnosti u ranoj dobi te je stvorila mapu karakteristika koje se pojavljuju u većini istraživanja. Kod karakteristika kao što su relacionalnost, povezanost i kreativnost nema jasnih distinktivnih obilježja u odnosu na načine očitovanja u različitim dobnim skupinama. Istraživanja među djecom mlađom od tri godine upućuju na sljedeće karakteristike duhovnosti u toj dobi: transcendentnost, čuđenje, divljenje, misterij, uronjenost. Transcendentnost se očituje aktivnostima u kojima su djeca potpuno uronjena. Kreativnost i identitet su obilježja koja dolaze do izražaja kod igre, koja se smatra načinom izražavanja duhovnosti. Adams i suradnici potvrđuju da je igra distinktivno obilježje vlastito djeci rane dobi. Tako je igra jedina velika razlika u duhovnosti mlađe i starije djece (Adams i dr. 2016, 764-766). Govor o identitetu u literaturi ranog djetinjstva često je korišten u općenitom kontekstu stvaranja smisla. Kod nekih autora stvaranje smisla kod djece očituje se kao ljubaznost prema nepoznatim osobama. Studije sa starijom djecom koriste se pojmom smisla u kontekstu pronalaska svrhe i smisla u životu. Pojam identiteta povezuje se s pronalaskom mjesta u svijetu i pronalaskom smisla u situacijama boli i gubitka. Jedno od obilježja dječje duhovnosti je i da je ona prisutna u svakodnevnim iskustvima. Duhovnost svakodnevice povezuje se s idejom da djeca žive u sadašnjem trenutku, stoga se dječje duhovnosti očituju u redovitim, običnim događajima koje odrasli često mogu zanemariti (Adams i dr. 2016, 764-769). Robinson također govori o pronalasku obilježja duhovnosti djece u svako-

dneveci, ali očitovanja duhovnosti veže i uz procese relacionalnosti kao što je povezanost s prostorom, mjestom i drugima. Smatra da je povezanost ključna i univerzalna za duhovna iskustva (Robinson i dr. 2025 2, 8, 11). Boyatzis također ističe povezanost sa sobom, obitelji, Bogom i drugim prirodnim okruženjem kao izraze dječje duhovnosti koji su utemeljeni u odnosima (Boyatzis 2024, 104).

Kvalitativna studija potvrdila je kreativnost, percipiranje negativnih događaja u okolini te izražavanje suosjećanja kao duhovne karakteristike djece u dobi od tri do četiri godine (Giesenberg 2000 31, 32). Goodliff također ističe kreativnost kao dimenziju duhovnosti. Djeca u dobi od dvije i tri godine stječu iskustvo duhovnosti i izražavaju duhovnost kroz čuđenje i maštu, ali izrazi duhovnosti uključuju i brigu i suosjećanje, nutarnju refleksiju, transcenciju, stvaranje smisla i identitet (Goodliff 2013, 1067). U većini literature mašta, kreativnost, čuđenje i divljenje prepoznati su kao temeljni načini očitovanja duhovnosti do pete godine (Robinson i Hackett 2022, 447). Robinson naglašava čuđenje kao obilježje dječje duhovnosti. Čuđenje se razlikuje od razmišljanja i definira se kao duboko promišljanje koje privlači osobu da uđe u duboki osjećaj misterija. Čuđenje je prirodna sklonost djece, a kao obilježje dječje duhovnosti opisuje se kao iskustvo u kojem su djeca u potpunosti uronjena u trenutak ili objekt stvaranja. Povezano je s emocijama radosti, ljubavi, divljenja i zanosa. Djeca upravo preko čuđenja razvijaju razumijevanje svijeta i svoj osjećaj duhovnog identiteta (Robinson 2022, 159-160, 171).

Nye prepoznaje obilježja duhovnosti djece u njihovu osjećaju za sveto, postavljanju pitanja, traženju smisla, spontanom razgovoru o stvarnostima koje im je teško razumjeti, kao što je smrt i bol. Također smatra da se duhovnost pojavljuje u slobodnoj igri, umjetničkim izričajima ili u fizičkim reakcijama (duboka smirenost, tišina ili neočekivan fokus ili radost), u pokretu i kroz sensoriku (Nye 2017, 6-7).

Zaključak

Cilj rad je, pregledom literature engleskog govornog područja, predstaviti razumijevanje koncepta duhovnosti djece rane i predškolske dobi. Unutar teorijskog okvira predstavljene su i ključne karakteristike duhovnosti djece, što pomaže odraslima u prepoznavanju njezine pojave. Također je analiza znanstvenih radova rezultirala razumijevanjem povezanosti razvojnih sposobnosti djece i pojave duhovnosti u ranoj i predškolskoj dobi. Pregledom definicija duhovnosti koje su donijeli eminentni stručnjaci iz području duhovnosti djece odgovara se na pitanje što je duhovnost i može li se univerzalno definirati.

Uočene poteškoće u nemogućnosti pronalaska i postavljanja univerzalne definicije duhovnosti djece mogu se sažeti kao nedostatak sustavnog teorijskog okvira i istraživanja unutar pojedine dobne skupine. Generalno postoji mali broj istraživanja s djecom do sedme godine. Istraživanja s djecom do druge godine su nepostojeća. Bez obzira na nemogućnost davanja jedinstvene definicije, rad je ipak uočio određene teme koje su zajedničke u predstavljanim definicijama odbačenih autora. Duhovnost se definira kao naravno, ljudsko svojstvo, svjesnost, povezanost, relacionalnost, traganje za identitetom i svrhom. U definiranju duhovnosti autori govore o dvama pristupima. Sekularni pristup je holistički i duhovnost vidi kao sastavnu dimenziju cjelovita razvoja uz druga područja koja čine cjelinu ljudskog bića. U toj kategoriji duhovnost se veže uz pitanja smisla, svrhe, identiteta, povezanosti sa sobom i drugima, ali ne i s Bogom. Dok u drugoj kategoriji, koja uključuje vjerski kontekst i polazište, povezanost se odnosi i na odnos s transcendentnim, odnosno s Bogom. Ona je ljudska karakteristika, potencijal s pomoću kojeg se povezujemo s transcendentnim.

Znanstvenici se slažu da je duhovnost urođeno svojstvo svake osobe, pa time i svakog djeteta. Ne ovisi o vjerskoj pripadnosti. Zajednička je svoj djeci jer je riječ o prirodnom ljudskom fenomenu, koji je svima zajednički neovisno o vjerskoj pripadnosti. Duhovnost je doticaj s mističnim iskustvom, u vjerskom aspektu – doticaj s Bogom. Duhovnost se razlikuje od religioznosti. Sekularni pristup duhovnost promatra odvojeno od religije kao holističku dimenziju čovjeka, ali ipak autori smatraju da religijski jezik pomaže i da je nužan za opisivanje duhovnih iskustava. Religioznost pomaže u kontekstualizaciji, pružanju okvira i oblikovanju duhovnih iskustava. Religioznost i duhovnost se preklapaju kod osoba koje se identificiraju kao religiozne, ali generalno literatura odvaja ta dva pojma.

Duhovnost se definira i kao sredstvo oblikovanja identiteta, pomoć u stvaranju smisla i razumijevanju postojanja, svrhe. Ona je dinamički proces traženja odgovora na pitanja o identitetu, smislu i svrsi. Definira se i kao relacijska svijest koja podrazumijeva odnos s drugima, svijetom, vlastitim bićem i Bogom. Dječja duhovnost dolazi iz duboke razine svijesti o odnosima. U temelju te svijesti je odnos, povezanost s drugima i vlastitim bićem; očituje se u sposobnosti za povezivanje. Navedeno se smatra ključnim jer je odnosna dimenzija u obliku povezanosti s drugima za dijete iznimno važna, ona je temelj ranog razvoja te se stoga ta dimenzija reflektira i na duhovnoj razini. Upravo relacijska svijest i povezanost čine srž dječje duhovnosti. Očituje se kroz odnos s Bogom ili zemaljskim likovima, prijateljima, obitelji. Od rođenja do osme godine povezanost je sredstvo stjecanja duhovnih iskustava, ali i način izražavanja

vanja duhovnosti. Iako većina autora duhovnost djece vidi kao pozitivnu, onu koja donosi utjehu i afirmativna iskustva, neki autori prepoznaju i negativnu, tamniju stranu u kojoj se djeca susreću s iskustvima sumnje, tjeskobe, negativnih emocija te problema kao što su bol i smrt. U tom kontekstu duhovnost se prepoznaje kao ona koja, uz pozitivnu stranu koja dijete vodi prema sreći, pruža odgovore u teškim trenutcima, uz podršku odraslih.

Uz donošenje ključnih oznaka definicije duhovnosti djece rad je donio uvid u odnos razvojnih mogućnosti i duhovnosti. Iako bismo mogli pretpostaviti prihvaćanje govora o duhovnosti djece predškolske dobi s obzirom na njihove razvojne sposobnosti, ipak duhovnost djece rane dobi u društvu se zanemaruje. U pokušaju razumijevanja odgovora na pitanje jesu li djeca sposobna za duhovni razvoj od rane dobi, odgovor je pronađen u biološkom argumentu, definiranju duhovnosti kao urođene ljudske karakteristike. Kao takva smatra se temeljnom dimenzijom ljudskog razvoja. Znanstvenici upozoravaju na važnost njezina razvoja u djetinjstvu. Djeca su od najranije dobi sposobna za duhovni razvoj. Ako se duhovnost ne razvije u djetinjstvu, potiskuje se u drugim fazama te jedna bitna dimenzija cjelovita razvoja čovjeka ostaje zanemarena. Ona je dio ljudske svijesti, ali njezino očitovanje i razvoj potrebno je potaknuti i njegovati. Kao sastavni dio cjelovita razvoja čovjeka, važan je aspekt njegova ranog razvoja.

Obilježja duhovnosti pronađena su u povezanosti s određenim razvojnim karakteristikama djece koje ukazuju na njihovu sposobnost za duhovnu svjesnost. Duhovnost djece očituje se karakteristikama koje su svojstvene za njihovu dob: svijest o misteriju, očaj, užitak, usmjerenost na sadašnji trenutak, osjećaj za prostor i konotativno stvaranje smisla, bivanje u trenutku, uronjenost u aktivnosti, fokusiranost, učenje iskustvom, mašta, fasciniranost, divljenje i čuđenje. Antropološka obilježja ukazuju na sposobnosti koje koreliraju s duhovnim razvojem. Od rođenja do druge godine nema empirijskih podataka o obilježjima duhovnosti, ali njegovanjem osjećaja povjerenja i pružanjem topline odnosa odgovara se i na duhovne potrebe djeteta. Do treće godine potvrđena je sposobnost za duhovnost, a literatura prepoznaje sljedeće karakteristike: čuđenje, divljenje, svijest o misteriju, uronjenost. Iako ima više načina izražavanja duhovnosti do treće godine, u toj dobi je ključna mašta, stoga se duhovnost primarno očituje imaginacijom. Izražavanje duhovnosti u toj dobi događa se unutar imaginativne igre u kojoj djeca stvaraju prostor za izražavanje duhovnosti putem kreativnosti. Igra je distinktivno obilježje ranih godina u formalnom i neformalnom okruženju. Naglasak je na slobodnoj igri u kojoj dijete stvara svoj nutarnji svijet i u koji biva potpuno uronjeno. Kod djece od treće do četvrte godine čuđenje je

način očitovanja duhovnosti. Do pete godine u religijskom kontekstu Boga se opisuje antropomorfnim obilježjima, a od pete godine djeca imaju sposobnost pridavanja transcendentnih svojstava Bogu. Druga obilježja koja nisu vezana specifično za pojedinu dob, ali se smatraju obilježjima dječje duhovnosti su: kreativnost, suosjećanje, refleksija, stvaranje smisla, spontani razgovori o duhovnosti, razgovor o problemima, smrti i boli, umjetnički izričaji, fizičke reakcije (tišina, radost, fokus, mir), fizički pokreti i osjetilni izričaji. Generalno se smatra da se duhovnost djece očituje u svakodnevnim redovitim aktivnostima jer djeca žive u sadašnjem trenutku, usmjerena su na *sada* i *ovdje* te znaju biti prisutna.

Iako nije otkrivena univerzalna definicija duhovnosti, rad je predstavio različite pristupe razumijevanja pojma i na taj način ponudio sustavan pregled pojma duhovnosti djece. Relacijska svijest čini srž dječje duhovnosti. Stvaranje odnosa i osjećaja povezanosti sa sobom, bližnjima i Bogom, traganje za pitanjima smisla i identiteta ključne su značajke predstavljenog teorijskog okvira duhovnosti djece. Ključna obilježja i karakteristike duhovnosti u ranoj dobi pomažu nam u prepoznavanju očitovanja duhovnosti u svakodnevici. Riječ je o antropološkim karakteristikama koje su svojstvene djeci, a u kojima se, pažljivim promatranjem, očituje i duhovna svijest djece.

Ograničenje ovoga rada, sukladno smjernicama koje donosi i recentna literatura, je u metodološkom pristupu. Rad se ograničio na anglofone izvore te je temeljen na analizi sadržaja; nedostaje empirijsko istraživanje koje uključuje dječje glasove o duhovnosti. Ugrađivanje perspektive hrvatskih vrtića s vjerskim odgojem ili bez vjerskog odgoja o načinima očitovanja dječje duhovnosti zasigurno bi pružilo nove spoznaje i na teorijskom planu. Rad donosi teorijski okvir čija se polazišta mogu primijeniti u kreiranju kvantitativnog ili kvalitativnog istraživanja s djecom rane ili predškolske dobi.

Popis literature

- Adams, Kate, Rebecca Bull i Mary-Louise Maynes. 2016. Early Childhood Spirituality in Education: Towards an Understanding of the Distinctive Features of Young Children's Spirituality. *European Early Childhood Education Research Journal* 24/5: 760-774.
- Adams, Kate. 2019. Navigating the spaces of children's spiritual experiences: influences of tradition(s), multidisciplinary and perceptions. *International Journal of Children's Spirituality* 24/1: 29-43.
- Benavent-Vallès, Enric, Lisette Navarro-Segura i Oscar Martínez-Rivera. 2023. Successful experiences in supporting the inwardness and spirituality of children and adolescents. *International Journal of Children's Spirituality* 28/2: 76-93.

- Boyatzis, Chris. ²2024. Spiritual Development During Childhood and Adolescence. U: Lisa J. Miller (ur.), *The Oxford Handbook of Psychology and Spirituality*, 100-124. Oxford: Oxford University Press.
- Chi-Kin Lee, John. 2022. Children's life and spirituality development and their educations: Sensing, spaces, and sources of influence. *International Journal of Children's Spirituality* 27/1: 1-9.
- De Souza, Marian, Jane Bone i Jacqueline Watson. 2016. *Spirituality across Disciplines: Research and Practice*. Cham: Springer
- Eaude, Tony. 2023. Reflections from an English Perspective on Nurturing Young Children's Spiritual Growth and Implications for Religious Education. *Religious Education* 118/2: 101-104.
- Eaude, Tony. 2026. Exploring Some Implications for Spiritual, Moral and Religious Education of the Research on Children's Spirituality. *British Journal of Educational Studies* 74/1: 31-48. doi.org/10.1080/00071005.2025.2515560
- Giesenberg, Anna. 2000. Spiritual development and young children. *European Early Childhood Education Research Journal* 8/2: 23-37.
- Goodliff, Gill. 2013. Spirituality expressed in creative learning: young children's imagining play as space for mediating their spirituality. *Early Child Development and Care* 183/8: 1054-1071.
- Hay, David i Rebecca Nye. 1996. Investigating Children's Spirituality: The Need for a Fruitful Hypothesis. *International Journal of Children's Spirituality* 1/1: 6-16.
- Hay, David. 2006. *The Spirit of the Child*. Revised Edition. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Hoblaj, Alojzije. 2006. *Teološko-katehetska ishodišta vjerskoga odgoja u ranom djetinjstvu*. Zagreb: Glas Koncila.
- Hyde, Brendan i Elizabeth Rouse. 2022. Teacher voice for reflections on practice: using the voice centred relational method to determine early childhood teachers' understanding of spirituality. *International Journal of Children's Spirituality* 27/2: 79-96.
- Hyde, Brendan i Meg Upton. 2025. Constructed Spaces: Affordances and a Theology of the Built Environment in Christian Early Childhood Education. *Religions* 16/ 3: 294.
- Hyde, Brendan. 2004. Children's spirituality and »the Good shepherd experience«. *Religious Education* 99/2: 137-150.
- Hyde, Brendan. 2009. Nurturing the Spirit in Primary Religious Education Classrooms. U: Marian de Souza i dr. (ur.), *International Handbook of the Religious, Moral and Spiritual Dimensions in Education*, 1179-1192. Dordrecht: Springer.
- Jurić, Kata Amabilis i Staša Srdanović. 2017. Socijalni aspekti u oblikovanju djetetove duhovnosti i identiteta te njihova konkretna aktualizacija. *Služba Božja* 57/4: 459-476.
- Jurić, Kata Amabilis. 2023. *Vjerski odgoj djece predškolske dobi u Hrvatskoj. Teološko-katehetska, religiozno-pedagoška i pravna ishodišta*. Zagreb: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Kršćanska sadašnjost.
- King, Pamela Ebstyn i Chris Boyatzis. ⁷2015. Religious and spiritual development. U: M. E. Lamb i C. G. Coll (ur.), *Social and Emotional Issues (Vol. 3) of the Handbook of Child Psychology and Developmental Science*, 975-1021. NJ: Wiley.

- Leutar, Ivan, Tanja Penava i Zdravka Leutar. 2021. Razvoj duhovnosti djece i jačanje otpornosti. U: Anita Begić i Ilija Krišto (ur.), *Dijete u fokusu – multidisciplinarni pristup*, 124-143. Mostar: Sveučilište u Mostaru.
- Leutar, Zdravka. 2006. Uloga socijalne mreže u razvoju duhovnosti djece: kršćanska perspektiva. *Dijete i društvo* 8/2: 461-475.
- Lovelock, Pauline i Kate Adams. 2017. From darkness to light: Children speak of divine encounter. *International Journal of Children's Spirituality* 22/1: 36-48.
- Mandarić, Blaženka s. Valentina. 2025. Utjecaj promjena u suvremenoj kulturi na vjeru (religiju), religioznost i duhovnost. *Religija i obrazovanje* 1/1: 10-30.
- Mata-McMahon, Jennifer, Michael J. Haslip i Deborah L. Schein. 2020. Connections, Virtues, and Meaning-Making: How Early Childhood Educators Describe Children's Spirituality. *Early Childhood Education Journal* 48/3: 657-669.
- Mata-McMahon, Jennifer. 2015. *Spiritual Experiences in Early Childhood Education: Four Kindergarteners, One Classroom*. New York: Routledge.
- Mata-McMahon, Jennifer. 2019. Finding connections between spirituality and play for early childhood education. *International Journal of Children's Spirituality* 24/1: 44-57.
- Mohorić, Marijana. 2017. Doprinos vjerskog odgoja cjelovitom razvoju djece rane i predškolske dobi. *Magistra Iadertina* 12/1: 59-73.
- Mohorić, Marijana i Antonia Dokoza. 2021. Duhovnost djece predškolske dobi – izazov odraslima. U: Maja Cindrić, Katarina Ivon, Slavica Šimić Šašić (ur.), *Nova promišljanja o djetinjstvu. Rethinking childhood*, 119-144. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Mohorić, Marijana i Diana Nenadić Bilan. 2024. Suodnos čimbenika životnog prostora djece rane i predškolske dobi u razvoju njihove duhovnosti. U: Katarina Ivon, Tomislav Košta i Donata Vidaković Samaržija (ur.), *Nova promišljanja o djetinjstvu. Dijete i prostor*, 325-338. Zadar: Sveučilište u Zadru i Pedagoška fakulteta Univerza v Mariboru.
- Nye, Rebecca i David Hay. 1996. Identifying Children's Spirituality: How Do You Start Without a Starting Point? *British Journal of Religious Education* 18/3: 144-154.
- Nye, Rebecca. 2006. Listening to Children Talking. U: David Hay, *The Spirit of the Child*. Revised Edition, 94-109. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Nye, Rebecca. 2017. Spirituality as a Natural Part of Childhood. *Transmission*: 5-8, U: www.blblesociety.org.uk/content/explore_the_blble/blble_in_transmission/files/2017_spring_v2/transmission_spring_2017_nye.pdf (pristupljeno 10. VII. 2025.).
- Pariláková, Michaela i Peter Babinčák. 2023. Determinants of spirituality in children's age. *International Journal of Children's Spirituality* 28/1: 1-21.
- Petrovich, Olivera. 2022. *Developmental Psychology and Young Children's Religious Education*. New York: Routledge.
- Robinson, Christine i Chris Hackett. 2022. Spiritual and Religious Capabilities. A Possibility for How Early Childhood Catholic Religious Educators Can Address the Spirituality Needs of Children. U: Arniika Kuusisto (ur.), *The Routledge International Handbook of the Place of Religion in Early Childhood Education and Care*, 444-454. London: Routledge.

- Robinson, Christine, Brendan Hyde, Caren Forlin i Megan Best. 2025. The experience and expression of spirituality in childhood: A systematic review and qualitative synthesis of the literature. *Journal for the Study of Spirituality* 15: 1-16.
- Robinson, Christine. 2022. The potential of 'wonder' to engage children's spirituality: it's so much more than pondering. *International Journal of Children's Spirituality* 27/3-4: 158-175.
- Robinson, Christine. 2023. But First, Spirituality: Spirituality and Religious Education in Western Australian Catholic Early Learning Contexts. *Religions* 14/2: 269.
- Smith, Joanna i Wilfred McSherry. 2004. Spirituality and child development: a concept analysis. *Journal of Advanced Nursing* 45/3: 307-315.
- Stoyles, Gerard John, Bonnie Stanford, Peter Caputi, Alysha-Leigh Keating i Brendan Hyde. 2012. A measure of spiritual sensitivity for children. *International Journal of Children's Spirituality* 17/3: 203-215.
- Watson, Jacqueline. 2017. Every Child Still Matters: Interdisciplinary approaches to the spirituality of the child. *International Journal of Children's Spirituality* 22/1: 4-13.